

FIGYELŐ

Borsa Gedeon köszöntése. Születésének hetvenedeik évfordulója alkalmából köszöntjük Borsa Ge-deont, a Magyar Könyvszemle szerkesztőbizottságának tagját, a hazai könyvtörténeti kutatás kiemel-kedő egyéniségét. Bibliográfiai, nyomdatörténeti és művelődéstörténeti munkássága, amely főleg az ős-nyomtatványokra, valamint a 16–18. századi „rég Magyar könyvek”-re terjedt ki, a hazai tudományos és szakmai elismerésen kívül nemzetközi hírnevet is szerzett számára. Az előbbi jelzi többek között a legmagasabb tudományos fokozat – ritkán előfordul – közvetlen elnyerése, az utóbbit pedig a külföldi szaklapokban és egyéb kiadványokban publikált közleményei és a különböző nemzetközi fórumokon tartott előadásai. Munkássága olyan időszakban – az 1950-es évek közepén – bontakozott ki, amikor sem munkahelye, a Széchényi Könyvtár, sem az általános hazai viszonyok nem kényeztették el azt, aki a régi magyar irodalommal kívánt tudományosan foglalkozni. Ő azonban különleges felkészültséggel és szívóssággal ilyen körülmények között is kiemelkedőt tudott létrehozni. Nevéhez fűződik a már évtize-dek óta húzódtó nagy vállalkozásnak, a teljes régi magyar könyvállományt magába foglaló retrospektív nemzeti bibliográfia munkálatainak a megszervezése, holtpontról való elmozdítása és irányítása. Kiváló munkatársaival a hazai és a külföldi könyvtárak állományának módszeres átfésülésével számos új, addig ismeretlen magyar nyomtatvány – köztük nem egy irodalomtörténeti jelentőségű mű – felfedezésével alaposan megnövelte a Petrik által feltárt régi magyar könyvállományt. Az eddig két kötetben megje-lent mű (*Régi magyar nyomtatványok* I. 1473–1600. Bp. 1971; II. 1601–1695. Bp. 1983.) a gazdag anyag mellett, a feldolgozás korszerű és a kutatást sokrétűen támogató módszerei miatt talált megérdemelt el-ismerésre a hazai és a nemzetközi szakmai körökben. A nagyméretű bibliográfiai vállalkozás keretében sor került Petrik RMK III. kötetének kiegészítésére is, a pótlásokat eddig három füzetben jelentették meg. (Bp. 1990–1992.) Az RMNy munkálatai közben Borsa Gedeon a magyar nyomdász- és könyvtör-ténet 15–18. századi fejezeteit számos új, jelentős kutatási eredménnyel is gazdagította, ezek egy része a hazai szakfolyóiratokon kívül külföldön is napvilágot látott. Önálló kötetben adta közre a 15–16. századi itáliai nyomdászok jegyzékét (*Clavis typographorum librorumque Italiae 1465–1600*. Bp.–Baden-Baden, 1980.) és Käfer Istvánnal az OSzK régi cseh és szlovák nyelvű, 1800 előtti nyomtatványainak katalógusát. (*Katalóg starych českých a slovenských tlači do roku 1800 v OSzK*. Bp.–Martin, 1970.) Életműnek is beillő eddigi teljes munkásságát nem tudjuk itt számbavenni, de ez az életmű még szerencsére töretlenül folytatódik. Ehhez – tanítványai nevében is – akik a tudományos munkába, az eredményes könyvtör-téneti kutatásokba való bevezetést köszönhetik neki, valamint a Magyar Könyvszemle munkatársai és szerkesztőbizottsága részéről is erőt és jó egészséget kívánunk.

Az ötszáz éves Schedel-krónikáról és magyar vonatkozásairól. 1493. július 12-én jelent meg la-tin kiadásban, ugyanezen év december 23-án pedig német fordításban az az első nyomtatott világhkrónika, amelyben Buda legrégibb hitelesnek tekinthető látképe fennmaradt. A mintegy 600 lapos, nagyméretű ősnymtatvány a 15. századi könyvművészet kimagasló emléke.

A Schedel-krónika a német kereskedelem, könyvkiadás és szellemi élet egyik központjában, Nürn-bergben készült. A mai Burgstraße-ban, szinte egymás szomszédságában élt az a gazdag, művelt és könyv-szerető együttes, amely a krónikát létrehozta. A szerző, Hartmann Schedel, aki lipcei és páduai egyetemi

tanulmányai után, mint tekintélyes orvos humanista tanulmányokat folytatott és kitűnő könyvtárral rendelkezett. A krónika kiadásának költségeit fedező két patrónus: a lipcsei egyetemen végzett, gazdag kereskedő Sebald Schreyer és sógora, Sebastian Kammermeister. Ugyanitt, a Wolgemut-házban készültek a krónika illusztrációi a két neves művész, Michael Wolgemut és mostohaafia, Wilhelm Pleydenwurff irányításával. Kissé távolabb, az Aegidienplatzon működött a 15. század legfejlettebb nyomdaüzeme, Anton Kobergeré, mintegy száz alkalmazottal és 24 sajtóval, ahol a krónika nyomdai munkálatai folytak.

A Schedel-krónika Koberger egyik legismertebb kiadványa, pedig ő annak nem kiadója, hanem fizetett nyomdásza volt. 1491. december 29-én kötött szerződést a két patrónus az illusztrációkért felelős említett két művésszel. Ezt követően, 1492. március 16-án szerződött a két patrónus és a két művész a nyomdai munkálatok elvégzésére Anton Kobergerrel. A szerző neve sem a szerződésekben, sem a kollofonokban nem szerepel. Csupán Schedel jelezte szerzőségét a latin kiadás 258v levelén monogramjával, a 266r levelén pedig a teljes nevét feltüntetető zárószóval.

Schedel műve a középkori krónikák hagyományait követve a bibliai teremtéstörténettől 1493-ig hat korszakban tárgyalja az eseményeket. Ezt követi a vallásfilozófiai kérdéseket tárgyaló és az Utolsó ítélet szép metszetével illusztrált hetedik fejezet. Schedel a bibliai, történelmi és földrajzi ismereteket kívánta egyesíteni művében, de utalt ókori, középkori és humanista tudósok, írók, költők munkásságára és kurióziumokra, természeti csapásokra is.

A szerző alapvető forrása Jacobus Philippus de Bergamo népszerű krónikája volt. Sokat merített azonban más történelmi és földrajzi művek, életrajzok, sőt egykorú röplapok adataiból, legtöbbet azonban a tudós kortárs, Aeneas Sylvius (II. Pius pápa) műveiből. Az elsőként megjelent latin kiadást többen is bírálták. Ezért Sebald Schreyer 1493. november 23-án szerződést kötött a humanista Konrad Celtissel az újabb kiadásokhoz a mű átdolgozására. Erre azonban nem került sor.

Bár a Schedel-krónika történelmi forrásműnek nem tekinthető, mégis hasznos egyszer áttekinteni magyar vonatkozású szövegrészleteit, mert ilyen szempontból nézve többnyire csak a Budát és a Szabács várát ábrázoló metszetei ismertek.

Mint általában a krónikaírók, Schedel is rendszerint a származás és a külső megjelenés leírásával kezdi az uralkodókra vonatkozó fejezeteit. A kezében ostort tartó király képmásával illusztrált Attila (137v) esetében ezt követi óriási seregének, birodalmának, hadjáratainak ismertetése. A magyar krónikáktól eltérően azonban Schedel jellemzésében a hun király nem birodalomszervező nagy uralkodó, hanem pusztításaival rémületet keltő hódító. Szó van a Rómát megmentő I. Leó pápa és Attila találkozásáról és az ahhoz fűződő legendáról is, de míg a Budai- és a Thuróczy-krónikában egy papi ruhás férfi, Schedelnél két lebegő lény fenyegetése térítette el Attilát a további itáliai hódítástól.

A következő oldalon Buda látképe illusztrálja Attila és testvére, Buda harcát az óbudai Aquincum (15. századi nevén Sicambria) birtoklásáért. A „nagyhírű, nevezetes” magyar királyi székhellyel kapcsolatban ismerteti a krónika az ország kiterjedését, természeti kincseit, egykori lakóit, majd felsőfokú jelzőkkel méltatja a budai királyi palota és Corvin Mátyás visegrádi palotájának szépségét, pompás épületeit. Ehhez a méltatáshoz készült – feltehetőleg több előkép kompilálásával – az impozáns Buda-látkép, amely egészében ugyan nem valóságkép, de a város fekvését és főbb épületeit eléggé hitelesen ábrázolja. Attila halálának leírása (140r) után a portréval kiemelt Taksony vezér és a magyarok hadjáratairól és vereségeiről (174r, 177v) tudósít a krónika.

Az államalapító István királyról és családtagjairól kétféle képmás is szerepel a kötetekben. Először a II. Henrik császár családfáját ábrázoló pompás metszeten (186v) látható egymás felé forduló párként a császár testvére, Gizella és István király. Imre herceget egy kivont kardú, fejfedős férfi mellképe szimbolizálja.

A második alkalommal a 187v levelén hívja fel a figyelmet egy mellkép Gizella királynéra – a kereszténység közvetítőjére – , a szemben lévő lapon pedig egymás alá helyezett három képmás az Árpád-ház szentként tisztelt férfitagjaira. István király érdeme, hogy harcolt a pogány magyarok és a bolgárok ellen, elterjesztette a kereszténységet és nagy birodalmat alapított. A tévesen királyként említett Imre herceg erényeinek felsorolása után utal a krónika az atyja által számára rendelt uralkodói szabályokra (vagyis az

Intelmekre). László király „a lakosok jó uralkodója”, legyőzte a kunokat, védelmezte népét. Ugyanezen a lapon van szó még Gellért püspök haláláról.

Beszámol a krónika a tatárjárásról (209v), majd Szent Erzsébetről (211r). Családi kapcsolatait ugyan eléggé elnagyoltan ismerteti (magyar király leánya, türingiai örgróf felesége), de hosszan dicséri jótékony-ságát. Portréja is egyik kezében kancsót tartó, a másikkal egy koldusnak kenyeret nyújtó nőt ábrázol.

Portréval hívja fel a figyelmet a krónika a meggyilkolt II. (Kis) Károly fiára, Nápolyi Lászlóra (235r), majd hosszasan tudósít Zsigmond császár uralkodásáról, akit egész alakos képmás szimbolizál (239r). Uralkodásának fontos eredménye a konstanzi zsinat összehívása, a cseh és magyar korona megszerzése, de háborúi nem voltak szerencsések. Szó van továbbá két feleségéről, majd a trónutódlásra és a Váradon való eltemetésére vonatkozó végakaratáról. A huszitizmusról külön tudósít a krónika (138r, 139v).

Bár vonzó női portré kíséretében, de szokatlanul elítélő minősítések olvashatók Cillei Borbáláról, Zsigmond második feleségéről, akit a német szöveg – többek között – „diß schentlich boßhaftig Weib”-nek nevez (242r).

Zsigmond unokája, V. (Posthumus) Lászlóval (250r) kapcsolatban beszámol a krónika csecsemőként történt, titkos megkoronázásáról, neveltetéséről Frigyes császár mellett, Cillei Ulrik megöléséről, a két Hunyadi-fiú sorsáról és a Prágában jegyesét váró ifjú király váratlan haláláról.

A portréval kiemelt Mátyás királyról szóló fejezet (252r) előbb Hunyadi János érdemeit méltatja, majd ismerteti tárgyilagosan Mátyás fogságát, Frigyes császárral való ellentéteit, Bécs elfoglalását és ugyanitt bekövetkezett, váratlan halálát. A legnagyobb elismeréssel említi a törökök ellen vívott harcait: a boszniai Jajca várának 1463. évi felszabadítását, majd Szabács várának 1475/1476 telén, „nagy dicsőséggel” való visszafoglalását. Ezt a győzelmet dokumentálja Szabács várának látképe (253r), amely a korabeli leírások szerint eléggé hitelesen szemlélteti a belső és külső várból álló erődítést és jellegzetes palánkfalát.

Függeléként még egy fejezet van a krónikában, amely az egyes országok, köztük Magyarország (268r–270r) összefoglaló történeti és földrajzi ismertetését kívánta nyújtani. Ebben a sok ismételt közlést tartalmazó fejezetben a magyarság történetének summája lényegében Zsigmond korától kezdődik és az Erdélyben élő három nép jellemzésével ér véget.

A magyar vonatkozású szövegrészletek alapján nincs okunk cáfolni azt az általános véleményt, hogy a Schedel-krónika nem szövege, hanem városképei, művészi illusztrációi – mint amilyen a híres Haláltánc – és változatosan kialakított tipográfiája miatt jelentős ösnyomatvány. Előkészületi munkálatairól több dokumentum maradt fenn. Címlapmetszetének 1490-ből datált rajzát a British Museum őrzi. A négy lapjának (9v, 10r, 10v, 14v) illusztrációihoz készült vázlatok 1972-ben kerültek elő a nürnbergi Stadtbibliothek egyik Koberger-kötéséből. Ugyanitt őrzik mindkét kiadás nyomdai kéziratát. E kötetek lapjain az illusztrációk vázlata körül a végleges elrendezésben olvasható a képekhez tartozó szöveg és festéknyomok tanúsítják, hogy e lapok alapján készült a szedés és sokszorosítás. A latin szöveg másolását részben Schedel, részben – néhány kiegészítéssel – a geográfiai kérdésekben különösen tájékozott nürnbergi orvos, Hieronymus Münzer végezte. A latin szöveget az erfurti egyetemen tanult Georg Alt fordította németre és részben ő másolta azt a nyomdai kéziratba. A két kiadás megjelenése után a patrónus Sebald Schreyer tulajdonába kerültek a nyomdai kéziratok, aki azokat bekötötte és címerével díszítette.

A két kiadás példányszámáról és illusztrációinak mesterkérdéséről eltérőek a vélemények. A latin kiadásból feltehetőleg 1500, a németből 1000 példány készülhetett. A krónika 1809 illusztrációja 645 dúcrol, tehát több metszet dúcának ismételt felhasználásával készült. Ez a portréknál kevésbé szembetűnő, mert a 96 képmás dúcát lehetőleg egymástól távol tárgyalt személyeknél nyomtatták le újra, mégpedig 598 alkalommal. Szembetűnőbb, hogy olyan fontos városokat, mint például Mainz, Bologna és Lyon ugyanaz a fantáziakép szemléltet. A metszetek műhelymunkával Wolgemut és Pleydenwurff irányításával készültek. Kettőjük műveinek megkülönböztetése sokat vitatott kérdés. Hasonlóképpen az is, hogy mely illusztrációk tulajdoníthatók az 1486. év végétől mintegy három évig a műhelyben dolgozó ifj. Dürernek, akinek tehetségét 13 éves korában készített *Önarcképe* meggyőzően tanúsítja.

Wolgemut és Pleydenwurff 1492. január 21-én vette fel az illusztrációkért az igen jelentős honoráriumnak számító 1000 aranyat. Feladatuk azonban ezzel nem ért véget, mert a krónika közreműködői védekezni kívántak az utánnomás ellen. Ezért egyiküknek mindvégig jelen kellett lennie a nyomdai munkálatoknál, hogy semmi el ne veszhessen és a szükséges korrekciókat is helyben elvégezhessek. Kobergernek is szerződésben kellett vállalnia, hogy a nyomdai munkák egy elkülönített, lezárt helyiségben folynak majd, a metszetekről külön levonatok nem készülnek, a már nem használt dúcokat, sőt még az elrontott papírlapokat is átadják a két patronusnak.

Minden óvintézkedés ellenére azonban az augsburgi Schönsperger-nyomda 1496–1500 között a krónika két német és egy latin utánnomát hozta forgalomba. Kis folió alakban, rossz papíron, kisebb metszetekkel, de lényegesen olcsóbban terjesztette a krónikát. A Schedel-krónika ugyanis már akkor is drága kiadvány volt. Elisabeth Rücker közli, hogy 1495-ben egy latin kiadása Londonban 66 shilling 8 pennyért kelt el, ami akkor öt és fél jóminőségű marha árának felelt meg. A vállalkozás joggal remélt sikere tehát elmaradt. 1509-ben a Schedel-krónikából még 508 latin és 49 német példány volt raktáron. A vállalkozók kintlevősége sem volt csekély. Koberger budai bizományosa, Theobald Feger például 56 arannyal tartozott. Nem a mű, csupán a vállalkozás maradt sikertelen, mert a krónika iránti érdeklődés anyagi hasznát a Schönsperger-nyomda aratta le a német szakirodalomban Raubdrucknak is nevezett három utánnomát sokezer példányával.

A Schedel-krónikát alkotói olyan reprezentatív művelődéstörténeti jellegű kiadványnak számhatták, amely egyszerre nyújt ismereteket és művészi élményt. Ennek a célnak meg is felelt, hiszen több, mint 30 hiteles városképe alapján olvasói olyan híres városokat ismerhettek meg, mint Jeruzsálem, Konstantinápoly, Róma; Nürnberg városának nagyszerű, valóságos képét nem is említve. Szövege pedig még a nem hiteles képekkel szerepeltetett városokról is alapvető ismereteket közölt. Más témájú, de művészi színvonalú illusztrációi alapján pedig a krónika birtokosai a két kitűnő művész, Wolgemut és Pleydenwurff alkotásainak egész sorozatában gyönyörködhetnek.

Külön említést érdemelnek a családfákkal díszített lapok, mert ezeken figyelhető meg legjobban a Schedel-krónika tipográfiájának szépsége: a szövegtűkör kialakításának számtalan változata, a metszetek és az őket övező szöveghasáboK nemcsak laponként, hanem oldalpáronként is érvényesülő, harmonikus összehatása.

Ma a Schedel-krónika az egyik legismertebb és könyvművészeti szempontból különösen jelentős ösnyomtatvány. Adrian Wilson szerint legalább 800 latin és 400 német kiadását őrzik elsősorban a legnevezetesebb könyvtárakban. Magyarországon 20 közgyűjteményben áll a kutatók rendelkezésére és kerül kiállításokon gyakran a közönség elé. Nem érdektelen tehát tudni azt, hogy mit közöl a Kárpát-medencében élő népek – köztük a magyarok – múltjáról az a híres ösnyomtatvány, amely a legszélesebb körben hívta fel a figyelmet a Máttyás-korabeli Buda szépségére és jelentőségére.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Százéves a Budapesti Történeti Múzeum Könyvtára. Múzeumunk könyvtárának centenáriumát könyvkiállítással ünnepelhetjük, az időszaki kiállítást Dr. Csapody Csaba címzetes egyetemi tanár nyitotta meg 1992. november 16-án a Budavári Palota E épületében.

A kiállítás helye a mai vári épületegyüttesnek az a része, amely magában rejti Mátyás király hajdani palotáját, ahol egykor a Bibliotheca Corviniana is állott.

A kiállítás gondolata évekkkel ezelőtt vetődött fel bennem. A könyvtár történetét kutatva, mégismerve régi könyvgyűjteményét úgy gondoltam, azzal adózhatunk a múzeumalapító Kuzsinszky Bálint emlékének, ha megmutatjuk gyűjteményünk legértékesebb köteteit a „nagyközönségnek”.¹

Kuzsinszky Bálint (1864–1938) az Aquincumi Múzeum megszervezője, bécsi és prágai példák mintájára, így határozta meg a főváros múzeumának feladatát 1889-ben: „A fővárosi múzeum és a vele kap-

¹ SCHWARCZ Katalin: *A Budapesti Történeti Múzeum Könyvtára. Történeti vázlat, gyűjteményismertetés* = Pest-budai Hírmondó 3. 1991. 9–76.

csolatos történeti könyvtár célja összegyűjteni, és úgy a nagyközönségnek mind a szakférfiaknak hozzáférhetővé tenni Budapestre vonatkozó minden emléket”.²

Kuzsinszky Bálint szándékával ellentétben a múzeum könyvgyűjteménye az elmúlt száz év alatt első-sorban a „szakférfiaknak” állt rendelkezésre. Javaslatától eltérően a fővárosban a könyvtár és a múzeum két önálló intézményként szerveződött: 1907-ben megalakult és kezdetektől az olvasók rendelkezésére állt a város könyvtára (ma: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár). A főváros múzeuma kiállításokon mutatta meg gyűjteményét a látogatóknak. A múzeumban az első könyvtári gyűjteményt a múzeumalapító Kuzsinszky szervezte meg az Aquincumi Múzeumban – mely a fentiek miatt – „csak” a kutatómunka elősegítését szolgálta.

Kuzsinszky már korábbi munkahelyén, a Nemzeti Múzeum Éremtárában régészeti feladatai mellett könyvtári munkákat is végzett. Gyakorlatot szerzett a mindennapi könyvtári feladatokban, a könyvtári gyűjtemény szervezéséről – a tudós igényességével – alakította ki szempontjait. A hazai szakirodalom gyűjtése mellett fontosnak tartotta a külföldi tudományos feldolgozások, évkönyvek, folyóiratok beszerzését is.

A múzeum első tudományos évkönyvét, a *Budapest Régiségeit* Kuzsinszky azzal a szándékkal jelentette meg, hogy a tudományos régészeti és történeti kutatások eredményeit közölni tudja és ezekért az évkönyvekért cserébe külföldi szakirodalmat szerezzen be. Pontos gyűjtőköri meghatározást is adott: „... az Aquincumi múzeum kézikönyvtára terjeszkedhetik nem aquincumi minták megszerzésére is amennyiben az aquincumi ásatások eredményeinek meghatározását elősegíthetik”.

Mint a fővárosi múzeum igazgatója – komoly gondot fordított könyvek beszerzésére, de ezek a kötetek *műtárgyként* kerültek a múzeum gyűjteményébe. (Erről a régi leltárszámok és gyarapodási naplók tanúskodnak.) A múzeum történetének első fél évszázada alatt még egy könyvtári gyűjteményt szerveztek meg, 1935-ben felállították a Fővárosi Képtár Könyvtárát.

A könyvtári gyűjteményt gazdagító hagyatékok közül Kuzsinszky Bálint 1300 kötetes könyvtára a legjelentősebb, melyet az Aquincumi Múzeum Könyvtárában különgyűjteményként helyeztünk el. A múzeum története szempontjából ugyancsak jelentősek Dr. Horváth Henrik (1888–1941) művészettörténésznek, a Székesfővárosi Múzeum igazgatójának és Garády Sándornak (1871–1941) – a középkori régészeti ásatások első művelőjének – könyvtártöredékei.

A múzeum története során a könyvtári gyűjtemények helyzete mindig a szervezeti felépítéshez igazodott, az egyes osztályok törekedtek saját kézikönyvtár jellegű gyűjteményük kialakítására. Az állomány gyarapítását – mint napjainkban is – vásárlás, csere és ajándékozás útján biztosították. Egységes, tudományos könyvtárrá az addig önálló osztálykönyvtárakat 1973-ban szervezték meg. Rekatologizálták az állományt, a könyvtári gyakorlatnak megfelelő katalógusrendszert építettek ki. A könyvtár a múzeum szervezeti felépítésében ma is *segédgyűjteményként* működik, tekintettel arra, hogy a szakmai osztályok (régészeti, várostörténeti) tevékenységét segíti elő. Ezért tartottam és tartom ma is nagy jelentőségűnek azt a lehetőséget, hogy gyűjteményünkben kiállítást rendezhettünk.

A könyvtári gyűjtemények az elmúlt évszázad alatt a pár száz kötetes kis gyűjteményekből mára egységes szervezésű, közel 50 000 kötetes szakkönyvtárrá fejlődtek.

Napjainkban könyvtári állományunk gyarapításának legfontosabb forrása a nemzetközi és hazai kiadványcsere. 300 cserepartnerünk van, ezek közül több mint 200 külföldi múzeummal, tudományos intézettel állunk kapcsolatban.

47 000 kötetes könyvtári állományunk összetétele a következő: 2/3-a könyv, 1/3-a periodika. Jelenleg évenként mintegy 300 féle periodika biztosítja és segíti a legújabb tudományos eredmények megismerését múzeumunk munkatársainak.

A könyvtár jelenleg négy szervezeti egységből áll:

1. Az *Aquincumi Múzeum Kuzsinszky Bálint Könyvtára*, újjászerveztük 1992-ben. Gyűjteménye a római kori hazai és külföldi szakirodalom kiválogatásával állt össze a Régészeti Könyvtár állományából. Je-

² K. VÉGH Katalin: *A Budapesti Történeti Múzeum fél évszázada 1887–1938*. Bp. 1988.

lenleg 3000 kötete van, katalógusrendszerét is kiépítettük. Itt található különgyűjteményként Kuzsinszky Bálint könyvtára.

2. *Régészeti könyvtár*, állománya az egykori Aquincumi Könyvtár és a Régészeti és Ásatási Intézet könyvgyűjteményéből szerveződött. Az őskortól a népvándorlás koráig gyűjti a történeti és régészeti szakirodalmat. 10 000 kötetes állományával a Régészeti Osztály munkáját segíti a Károlyi Palotában.

3. *Középkori Könyvtár*, gyűjtőkora a középkori egyetemes, valamint a magyar történeti irodalom a honfoglalás korától Buda 1686. évi felszabadításáig, valamint középkori régészet és művészettörténet. Központi könyvtári feladatokat lát el 1973-tól. Itt végezzük a szerzeményezés és a nemzetközi, illetve hazai kiadványcsere feladatait. Központi katalógusa az egyes könyvtári részlegek anyagát tartalmazza. Állománya 17 000 kötet. A könyvtárat a Budavári Palota E épületében helyezték el 1968-ban, amikor múzeumunk – elsőként – a helyreállított Palotába költözött.

4. *Az Újkori Könyvtár*, melynek a Kiscelli Múzeum épülete ad otthont, a Fővárosi Múzeum könyvgyűjteményét foglalja magában. Budapest történeti irodalmát gyűjti 1686-tól napjainkig, valamint külföldi várostörténeti művek is gazdagítják az állományát. Értékes művészettörténeti szakirodalmával és gazdag kiállítási katalógus gyűjteményével a Fővárosi Képtárban folyó tudományos kutatást segíti elő. 17 000 kötetes az állománya.

Könyvtárunk állományából 2300 Muzeális Értékű Dokumentum saját elnevezésünkkel „archivális” különgyűjteményünket képezi. Ez az igen értékes gyűjtemény a 15. század végétől 1873-ig, Pest, Buda és Óbuda egyesítésének évéig megjelent köteteket tartalmazza.

Könyvtártörténeti kiállításunk anyagának legnagyobb részét e gyűjteményből válogattuk. Az egyes kötetek művelődés-, könyv- és nyomdatörténeti értékeinek bemutatásával a várostörténet egy-egy szakáéhoz való kapcsolódásukat kívántuk alátámasztani.

Gyűjteményünk legértékesebb kötete Laskai Osvát (1460–1511) ferences guardian *Sermones de sanctis Biga salutis*. . . 1499-ben Hágában³ kinyomtatott műve ősnymotatvány. Különleges értékét könyvtárunkban az a történeti vonatkozás emeli, hogy a szerző a budai várban is működött. Evangélista Szent János egyháza és mellette álló ferences kolostorral a középkorban a Szent János utcában (ma Várszínház utca) állott. Ebben a rendházban is élt Laskai Osvát, szentbeszédeit a szomszédos templomban tartotta. 1511-ben mestere, elődje és rendtársa Temesvári Pelbárt mellé temették, a rendház templomában. Temesvári posztumusz művét Laskai Osvát rendezte sajtó alá. A kötet a Fővárosi Múzeum gyűjteményéből került a középkori könyvtár állományába. A kiállítás előtt a kötet állapota nem volt kielégítő, kötéstáblája leszakadt. Elsősorban a kötés meghatározását tartottam fontosnak, és kérésemre Dr. Rozsondai Marianne azt meghatározta.⁴ A kötés eredeti fatáblás, alsóausztriai vaknyomásos bőrkötés. A kötet restaurálására anyagi fedezetet kaptunk, mely lehetőség egy korábbi helytelen felfogás áttörését is jelentette, és a jövőben módunk lesz régi könyveink restaurálására.⁵

A 16. század első negyedének budai könyvkultúráját szemlélteti a *Missale secundum chorom almae ecclesiae Strigoniensis* egy 1507. és 1518. évi kiadása.⁶ Mindkét kötet Velencében jelent meg, budai könyvkiadók közreműködésével.⁷ A budai könyvkereskedők közül Johannes Paep (Pap) jelentette meg 1497 és 1511 között a legtöbb művet, mint budai könyvkiadó – velencei nyomdákban. 1509-ben hunyt el Budán, végrendelete fennmaradt, halálának időpontját a záradékolásból ismerjük. Sírköve a Miasszonyunk

³ SAJÓ Géza – SOLTÉSZ Erzsébet: *Catalogus incunabulorum, quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. 1–2. Bp. 1977. a kötet a 2485. tétel alatt megtalálható.

⁴ Ezúton is köszönetemet fejezem ki Dr. ROZSONDAI Marianne-nak, aki még öt 16. századi könyv kötésmeghatározását végezte el.

⁵ Az ősnymotatványunknak és Kakas János naplójának restaurálását SZÉNÁSI Lászlóné végezte nagy szakértelemmel.

⁶ HUBAY Ilona: *Missalia Hungarica*. Bp. 1938. Az 1507. évi kiadás: 51. p. 14. nr., az 1518. évi: uo. 62. p. 22. nr.

⁷ VÉGH Gyula: *Budai könyvárúsok jelvényei 1488–1525*. Bp. 1923., Pap: 16–19. p. Keym: 20–21. p.

templomában (ma Mátyás-templom) volt.⁸ Az általa kiadott esztergomi missale 1507. évi kiadását 1933-ban vásárolta a Fővárosi Múzeum 216 pengőért, a leltármapló szerint eredeti bőrkötésben. A kötet jelenleg restaurálásra vár, hiányos, címlapja nincs.

Az 1518. évi missale kiadója egy másik budai könyvárú és kiadó. Urbanus Keym. Kötete 1933-ban került a múzeum gyűjteményébe, Ranschburg Jenő könyvkereskedőtől vásárolták 250 pengőért. Mindkét missale eredeti reneszánsz vaknyomásos bőrkötésű, sarokveretekkel. A nyomda krudában szállította a misekönyveket Budára. Budai (ferences) műhelyben készültek a kötések.⁹ A 16. században nyomtatott művek közül régi könyvgyűjteményünkben igen kevés kötet található, de mindenképpen bemutatásra érdemesnek tartottuk a Középkori osztály gyűjteményéből Stoeffler – Pflaum: *Almanach nova plurimis annis*. . . c. öröknaptárát, amelyet Velencében nyomtattak 1504-ben.¹⁰ A könyv budai vonatkozását a tulajdonos személye jelenti: Kakas János budai polgár, később pécsi kanonok 1483–1517 (?) között élt.¹¹ Apjának a budai várban a Szent János utcában volt háza, fia külföldi egyetemet járt. Kakas János 1504-ben Krakkóban tanult, ott vásárolta az *Almanachot* 5 forintért (erről saját bejegyzése tájékoztat). Az almanach a kor szokása szerint több célt szolgált: tulajdonosának tankönyve volt, naptárként használta, de egyben „liber memorialis”-t, önéletrajzot is vezetett, a feljegyzéseket 1504–1513 között készítette. A tulajdonos személyén túl a feljegyzések forrásértékűek, így például az 1512. év április havi lapjára feljegyezte a Pesten pusztító tűzvészt. A kötetet 1965-ben vásárolta meg a múzeum Középkori osztálya Györfy György professzor úrtól. A kiállítás előtt a kötet, amelynek eredeti bőrkötése van, igen rossz állapotban volt. Restaurálása után került kiállításra. Kötését szintén Rozsonda Marianne határozta meg, egy általa már ismert krakkói kötés alapján. Ez a barna, vaknyomásos bőrkötés szintén krakkói műhely munkája. A kötetet 1504 és 1507 között készíthették, mert Kakas János 1507. március 12-én már az egri káptalani iskolát vezette.¹²

Augsburgban jelent meg az a 6 oldalas fametszetes röpirat, amely Buda 1541. évi ostromáról – még ugyanabban az évben – tájékoztatta az érdeklődő olvasókat.¹³ A jó állapotban lévő nyomtatvány szintén korábbi múzeumi beszerzés volt, majd később került a könyvtár állományába.

Az egykor Pest-Budán tevékenykedő szerzetesrendek könyvkultúráját¹⁴ a ferences, kapucinus és szervita rend könyvtártörédekeinek néhány kötetével mutattuk be. A kiállított egyháztörténeti kötetek ismertetésétől el kell tekintenünk, de mindenképpen kiemelkedő az a két 15. századi missale fragmentum, amely a kiállítás látogatóiban is a legnagyobb érdeklődést váltotta ki. A két missaletörédeket őrző liber trandes az újkori könyvtár régi könyvgyűjteményéből való.

Múzeumunk 1962-ben a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárától 120 régi könyvet vett át, ezek szerzetesi könyvtárakból származtak. 1983-ban a két könyv kötetablájában kódextörédeket fedeztek fel, felkérték Mezey László professzor urat a törédek meghatározására.¹⁵ A fragmentumokat konzerválták, a köteteket restaurálták. A missalefragmentumokat eddig nem publikálták és itt mi is csak az ismertetésüket adjuk: Coster, Franciscus¹⁶ jezsuita atya szentbeszédgyűjteménye 1613-ban Kölnben je-

⁸ BORSA Gedeon: *Egy budai könyvkereskedő végrendelete 1509-ből*. = MKsz 1957. 360–364.

⁹ L. a 4. sz. jegyzetet.

¹⁰ SOLTÉSZ, E. – VELENCEZEI, K. – SALGO W., Á.: *Catalogus librorum, qui in Bibliothecae Nationali Hungarici Széchényiana asservatur*. 1–3. t. Bp. 1992. S 870. tétel 3. köt. 2363.

¹¹ A kötetet ismertette és naplóját közölte: KUBINYI András: *Budai Kakas János és történeti feljegyzései* = TBM 18. 1977. 59–79.

¹² Uo. 67.

¹³ APPONYI, Alexander: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flug-schriften*. Bd. 3. München, 1925. a mű az 1718. tétel alatt található: *Warhaftige Anzeigung wie es im Leger vor Ofen ergangen ist*. M. D. XLI.

¹⁴ Részletesebb ismertetésük: l. az 1. sz. jegyzetet, 41–43.

¹⁵ A meghatározásra vonatkozó levelezést és a pontos definíciót a Középkori Könyvtár irattára őrzi.

¹⁶ COSTER, Franciscus: *Conciones in evangelia a dominica prima quadragesimae usque ad dominicam SS. Trinitatis*. P. 3. T. 1–2. Coloniae-Agrippinae, 1613. ltsz: 12365.

lent meg, ennek kötéstáblájában a 15. század első feléből származó passauai missaletörédeket találtak. A kötet providenciája: mariánus ferencesek könyvtáráé volt. A másik missalefragmentum a 15. század közepéről való, a Passauai Püspökség misekönyvéből, a liber trandes: Eboriensis Andreas 1602-ben Mainzban kiadott műve.¹⁷ A kötet a budai kapucinusok könyvtárának volt tulajdonában.

Buda 1686-os felszabadítása Európa-szerte nagy visszhangot váltott ki. Gyűjteményünkben angol, német és olasz szerzők műveit mutattuk be. Többükben Buda akkori ostromát ábrázoló rézmetszetek találhatók. Buda ostromában Luigi Ferdinando Marsigli gróf (1658–1730) mint császári alezredes vett részt és mint tudós 1726-ban jelentette meg hatkötetes művét a Dunáról. E nagyon értékes mű második kötete könyvtárunk egyik büszkesége, ma is forrásértékű régészeink munkájához.¹⁸

Végezetül az „Életművek” címszó alatt kiállított anyagról szeretnék szólni, mely múzeumunk egykori igazgatóiánk és munkatársainak életművét mutatta be. A megjelent könyvek, cikkek mellett esetenként kutatásaik kéziratait is bemutattuk. Szándékunk szerint így bepillantást adtunk a kutatómunka műhelytitkaiba, az ásatási rajzok, naplók, a jegyzetek mindezt jól illusztrálták. Garády Sándor, Horváth Henrik munkássága mellett Nagy Lajosnak (1897–1946) az Aquincumi Múzeum igazgatójának szellemi hagyatékát és a méltatlanul elfelejtett Schoen Arnold (1887–1973), a Kiscelli Múzeum igazgatója, művészettörténész műveit és kéziratait állítottuk ki.

Ebben az ismertetésben — a megadott keretek között — nem lehet több a feladatunk, mint híradással élni egy kis múzeumi könyvtár százesztendő történetéről és a centenáriumi jegyében rendezett kiállításunkról. Természetesen a kiállított könyvekből e helyen csak néhány ismertetésre térhettünk ki. A kiállításához katalógus sajnos nem készülhetett, az érdeklődők rendelkezésére csak egy rövid ismertető összeállításra volt lehetőségünk.¹⁹

SCHWARCZ KATALIN

¹⁷ EBORIENSIS, Andreas Lusitanus: *Exemplorum memorabilium. cum ethnicorum, tum Christianorum*. . . Moguntiae, 1602. ltsz. 12211.

¹⁸ MARSIGLI, Luigi Ferdinando: *Darubius Pannonica Mysicus. Observationibus, geographicis, astronomicis*. . . Tom. 2. Den Haga–Amsterdami, 1726. 149. p., 66. t. leltárszám: R/D60.

¹⁹ SCHWARCZ Katalin: *Százéves a Budapesti Történeti Múzeum Könyvtára*. Bp. 1992. BTM, 4 p. (Ismertető)